

УДК 316.42+316.77

Н.Бойко,
кандидат соціологічних наук

ДИНАМІКА МАТЕРІАЛІСТИЧНИХ ТА ПОСТМАТЕРІАЛІСТИЧНИХ ЦІННІСНИХ ПРІОРИТЕТІВ У РЕАЛІЯХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються матеріалістичні та постматеріалістичні ціннісні пріоритети Р.Інглгарта в динаміці реалій українського суспільства. Виявляються особливості ціннісних пріоритетів Інтернет-користувачів, які ініціюють та реалізують соціально-громадянську активність.

В статье рассматриваются материалистические и постматериалистические ценностные приоритеты Р.Инглгарта в динамике реалий украинского общества. Выявляются особенности ценностных приоритетов Интернет-пользователей, иницилирующих и реализующих социально-гражданскую активность.

The paper deals with materialistic and post-materialistic value priorities of R. Inglehart in the dynamics of realities of Ukrainian society. Peculiarities of value priorities of Internet users, which initiate and realize social and civil activity, are revealed.

Ключові слова: ціннісні пріоритети Р.Інглгарта, користувачі Інтернету, громадянська активність.

Ключевые слова: ценностные приоритеты за Р.Инглхартом, пользователи Интернета, гражданская активность.

Keywords: values priorities of R. Inglehart, Internet users, civil activity.

Проблема формування демократичного устрою в суспільстві, становлення дієвого громадянського суспільства передбачає не тільки формальні зміни, а й створення певних умов для формування нових соціальних відносин, трансформації соціальної самосвідомості особистості,

укорінення демократичних цінностей та механізмів реалізації міжособистісних та міжгрупових взаємовідносин.

Вивчаючи ціннісну ментальність українського соціуму, А.Ручка зазначав, що поняття “ціннісна ментальність” пов’язується як з потребами людей, так і з ціннісними стандартами (критеріями), виробленими в даному соціумі. На підставі задоволення потреб і з урахуванням ціннісних стандартів (критеріїв) здійснюються ціннісні оцінки будь-яких вимірів життєвого світу та внаслідок цього в людській свідомості створюються ціннісно-сміслова картина навколишнього життєвого світу з його можливостями та обмеженнями. Отже, ціннісна “ментальність ментальності” є найважливішим орієнтиром бачення, розуміння і відчуття життєвого світу людей, а також суттєвим регулятором їх поведінки, діяльності та спілкування [1, с. 286–287].

Розбудова держави з потужним громадянським суспільством з необхідністю передбачає укорінення певних ціннісних установок і пріоритетів соціальної взаємодії в суспільстві. Сьогодні неабиякий потенціал формування та відтворення демократичного громадянського суспільства демонструють новітні інформаційно-комунікаційні технології. Інтернет стає повсякденною практикою буття пересічних українців. Так, у 2013 р. за результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України вже близько половини (48,8%) українських громадян віком від 18 років зазначають, що вони є користувачами все-світньої мережі. Інтернет виступає новою соціальною реальністю сучасного суспільства, в якому громадяни активно спілкуються, отримують інформацію, висловлюють свої думки та наміри, здійснюють покупки, ведуть бізнес, навчаються, отримують поради фахівців та інтернет-друзів, шукають однодумців, об’єднуються для реалізації своїх планів і захисту своїх інтересів, ініціюють певні соціальні та громадянські ініціативи тощо. Феномен Інтернету полягає в тому, що він надає можливість спілкування, об’єднання та взаємодії взагалі незнайомих людей, які мають часом різну територіальну дислокацію, різні

вікові, освітні, фахові, матеріальні характеристики. Проте всіх їх об'єднує певний спільний інтерес – соціальна або громадянська проблема, яка гуртує їх за допомогою мережі. Поступово практикою сьогодення стає соціально-громадянська активність людей, що була ініційована в Інтернеті та реалізується пересічними громадянами, які об'єднались у мережі задля розв'язання певних нагальних проблем. Прикладом такої соціальної взаємодії громадян стало ініціювання громадянської активності часів Євромайдану 2013–2014 рр. або об'єднання мешканців столиці у мережі наприкінці березня 2013 р. задля подолання наслідків снігової хуртовини, яка паралізувала місто та виявилась серйозним випробуванням для влади та громадян.

Метою даної роботи є дослідження ціннісних пріоритетів сучасних українців та аналіз взаємозв'язків ціннісних уподобань громадян з проявами громадянської активності Інтернет-спільноти. Ми виходимо з того, що засвоєння демократичних норм і цінностей, безсумнівно, є одним з основних показників якісного засвоєння демократичного способу взаємодії в суспільстві. Саме зрушення в ціннісних установках дає надію на поступове входження демократичних принципів реалізації соціальних відносин у практику соціальної взаємодії в суспільстві.

Про це свідчить і теорія ціннісних пріоритетів Р.Інглгарта. Теоретичне обґрунтування наявності демократичних ціннісних пріоритетів (сьогодні Р.Інглгарт називає ці цінності цінностями модернізації) було запропоновано американським дослідником після проведення масштабного та багатовимірного дослідження, яким було охоплено багато країн різного ступеня та спрямування розвитку. Р.Інглгарт виділив так звані матеріалістичні цінності, коли наголос робиться насамперед на економічну та фізичну безпеку та “постматеріалістичні цінності”, коли переважають пріоритети якості життя, проблеми індивідуального самовираження, тобто – цінності виживання і цінності благополуччя. Ключовою ідеєю теорії стало розуміння того, що прогресивні демократичні зміни в суспільстві передба-

чають, що “норми індустріального суспільства, з їх націленістю на дисципліну, самовідторгнення та досягнення, поступаються місцем дедалі ширшій свободі індивідуального вибору життєвих стилів та індивідуального самовираження” [2, с. 10]. Зрушення від матеріалістичних цінностей до цінностей постматеріалістичних – як найповніший документований аспект даної зміни.

Р.Інглгарт і К.Вельцель також зазначають, що процес модернізації цінностей має нелінійний характер. Він є не нескінченним рухом в одному напрямі, а має “точки перегину”, коли переважаючий напрям еволюції змінюється. У результаті модернізація проходить ряд етапів, кожен з яких приводить до характерних для нього змін у світогляді людей. Промислова революція була пов’язана з переходом від традиційних цінностей до секулярно-раціональних, внаслідок чого влада і авторитет стали втрачати сакральний характер. На постіндустріальному етапі модернізації переважаючу роль починає відігравати інше зрушення в культурній сфері – цінності виживання заміщуються цінностями самовираження, що призводить до дедалі більшої емансипації людей від влади як такої. Поширення цінностей самовираження перетворює процес модернізації на процес людського розвитку, що підвищує ступінь індивідуальної свободи і розширює спектр вибору. Таким чином, природа емансипації цінностей самовираження за визначенням робить усе більш вірогідним утвердження демократії: можна зазначити, що уникнути демократизації стає все важче. Таким чином, модернізація спричиняє зміни культурного характеру, результатом яких стає формування і розквіт демократичних інститутів. Лейтмотивом процесів модернізації, утвердження цінностей самовираження і демократизації є посилення особистої незалежності. Ці процеси надають суспільству більш гуманістичного характеру, тобто ставлять у центр людину [3].

Прогресивні зміни в суспільстві, що передбачають демократизацію соціальних відносин, формування рівноправних та незалежних соціальних агентів, потребують з необ-

хідністю появу та поглиблення певних нових норм і цінностей соціальної поведінки. Це зумовлює необхідність аналізу зрушень у суспільстві щодо засвоєння ціннісних установок і пріоритетів, характерних для демократично благополучних держав, що дає змогу відрефлексувати ситуацію в Україні стосовно перспектив її розвитку в контексті реалізації демократичної моделі соціальної взаємодії в суспільстві.

Такий аналіз актуалізується з огляду на нашу установку про те, що, з одного боку, в умовах розвитку демократичного суспільства відбувається зрушення в ціннісних пріоритетах людей. А з другого боку, зміни у світосприйнятті людей, що зачіпають і індивідуальну, і масову свідомість, призводять до зміни в економічній, політичній та соціальній сферах життя. Отже, трансформація цілей, норм і цінностей, своєю чергою, впливає на стратегічні соціальні установки і перспективи демократизації суспільства.

Становлення постматеріалістичних цінностей, зумовлене зміною самосвідомості особи, може послугувати зміні мотивації поведінки в суспільстві, перегляду ціннісно-нормативних підстав соціальних взаємин у сучасній державі.

Необхідно уточнити, що термін “постматеріаліст” вказує на певну групу цілей та пріоритетів. Постматеріаліст не є нематеріалістом, і тим більше антиматеріалістом. Поява постматеріалізму свідчить про зміну пріоритетів поведінки і свідомості.

Для розгляду картини ціннісних демократичних тенденцій у нашій країні ми використовуємо тестові запитання Р.Інглгарта, що дає змогу виявити наявність матеріалістичних і постматеріалістичних ціннісних пріоритетів у суспільстві. Зауважимо, що масштабне дослідження Інглгарта містить низку стандартних запитань, вибір відповідей на які в кожному з них фіксує певний ціннісний вибір [2].

Дослідження ціннісних пріоритетів в українському суспільстві за методикою Р.Інглгарта не демонструє вагомих типологічних змін у ціннісних пріоритетах українців [4]. Результати моніторингу матеріалістичних/постматеріалістичних пріоритетів відтворюють таку картину

динаміки співвідношення респондентів за виділеними чотирма групами (рис. 1).

Неважко помітити, що група матеріалістичного ціннісного спрямування є домінуючою в українському суспільстві. Відтворення ж постматеріалістичних ціннісних пріоритетів є досить повільним та малорухомих чинником ціннісного спрямування українського суспільства в цілому. Хоча слід наголосити, що дослідження певних соціально-демографічних і соціально-психологічних характеристик респондентів засвідчує пов'язані з ними зрушення ціннісних пріоритетів постматеріалістичного спрямування [4].

Якщо ж дослідити більш детально динаміку ціннісних пріоритетів українців з урахуванням особливостей їх ціннісних виборів, то можна помітити певні тенденції.

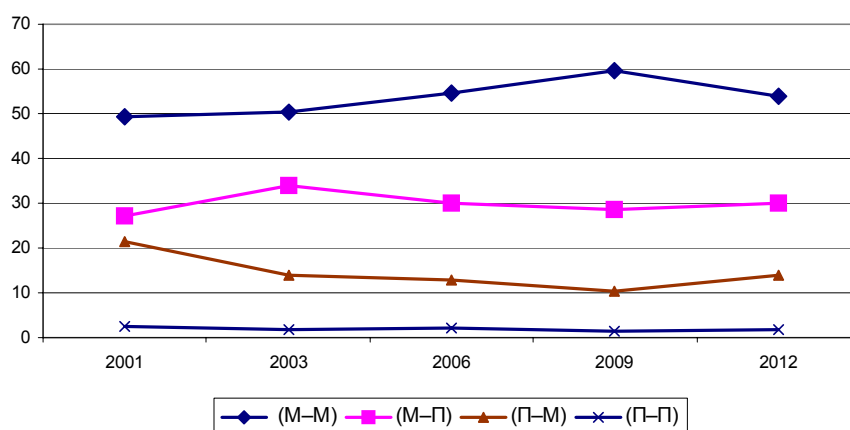

Рис. 1. Типологія ціннісних пріоритетів* (%)

* Концептуальна методологія теорії Р.Інглгарта передбачає формування певних груп, що відбивають відповідні вибори ціннісних пріоритетів. За результатами дослідження виділено чотири групи: 1 група – названа “повні матеріалісти” (М-М), включила осіб, що зробили матеріалістичний вибір в обох випадках (і в першому, і в другому) в усіх трьох батареях; 2 група – “просунуті матеріалісти” (М-П), ті, що зробили перший матеріалістичний вибір, а другий – постматеріалістичний; 3 група – “постматеріалісти” (П-М), перший вибір – постматеріалістична альтернатива, другий – матеріалістична; 4 група – “просунуті постматеріалісти” (П-П), обидва постматеріалістичні вибори.

Так, фіксуються поступові, проте не надто потужні зміни в ціннісних пріоритетах постматеріалістичного спрямування (рис. 2).

Позитивні зрушення передусім стосуються ціннісних пріоритетів, які забезпечують реалізацію та обстоювання інтересів громадян на місцевому, побутовому рівні – піклування про благоустрій та екологію наших міст і сіл, надання громадянам можливості впливати на те, що робиться у них на роботі, за місцем проживання тощо.

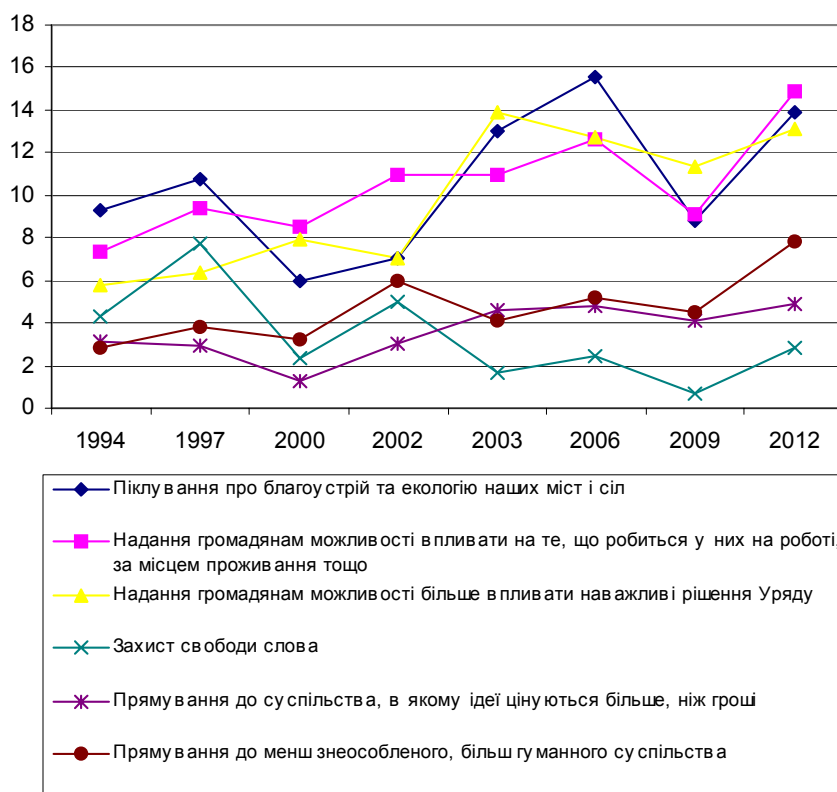

Рис. 2. Динаміка постматеріалістичних ціннісних пріоритетів у першому виборі (%)

Слід також зауважити, що соціально-економічна ситуація в країні, кризові явища в економіці суттєво відбиваються на нівелюванні постматеріалістичних виборів респондентів (рис. 2). Так, економічна криза 2008–2009 рр. понизила пріоритетність ціннісних пріоритетів соціально-демократичного спрямування в свідомості громадян та актуалізувала матеріалістичні цінності соціально-економічної стабільності (рис. 3). Поступове виведення країни з кризи привело до певної актуалізації постматеріалістичних ціннісних пріоритетів у свідомості громадян. Хоча слід зазначити, що, попри деякі позитивні тенденції щодо привабливості модернізаційних (постматеріалістичних) ціннісних пріоритетів, матеріалістичні цінності, а саме – стабілізація економіки, подолання економічної кризи, забезпечення порядку в країні, боротьба з підвищенням цін, – продовжують переважати у виборах українців.

Р.Інглгарт і К.Вельцель визнають, що в основі демократичного розвитку лежить свобода вибору, і масовий “попит” на демократію відбиває пріоритетність, яку надають люди цьому самостійному вибору. І хоча людині за визначенням властиве прагнення до свободи, воно не стає головним пріоритетом, якщо люди перебувають в умовах, що не забезпечують їм гарантованого виживання. Але коли саме існування людини захищене, усе більше поширення цінностей самовираження посилює вірогідність виникнення демократичного ладу там, де його ще не існує, і підвищує ефективність демократії там, де вона вже побудована [3].

Дійсно, соціально-економічна нестабільність суспільства загострює першочергову необхідність задоволення матеріальних, базових потреб, ще раз підтверджуючи, що суспільства виживання обирають матеріалістичні цінності. Тим часом саме пріоритетність постматеріалістичних цінностей у ціннісних виборах громадян свідчить про перехід країни на новий рівень розвитку соціальних відносин, рівень функціонування розвинутих сучасних демократій. Наголосимо, що демократична система соціальних відносин стає продуктивною тільки тоді, коли її елементи та принципи соціальної взаємодії входять у сферу реалізації

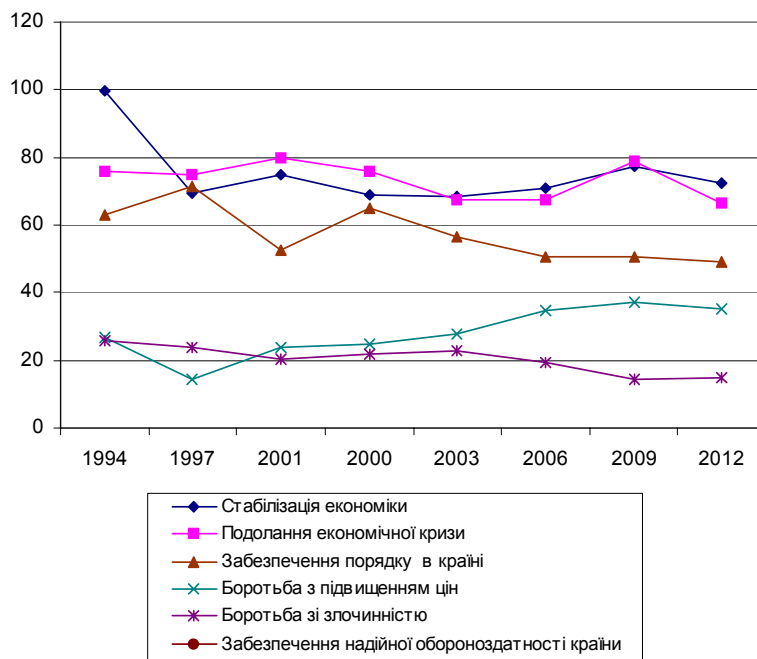

Рис. 3. Динаміка матеріалістичних ціннісних пріоритетів у першому виборі (%)

реальних інтересів усіх членів даного суспільства – і груп, і окремої людини, і усього суспільства. Запорукою позитивного розвитку мають стати зрушення в суспільстві як на соціально-політичному рівні соціальної взаємодії, так і на соціально-психологічному рівні засвоєння демократичних норм та цінностей.

Зауважимо, що в контексті ціннісних преференцій маємо досить чіткий груповий розподіл респондентів щодо прихильності до демократичного розвитку суспільства, що фіксується за результатами нашого соціологічного дослідження. Так, серед тих, хто віддав перевагу постматеріалістичним цінностям у 2009 р., – демократичний розвиток вважають найбільш бажаним типом державного устрою для України 53,8% проти 29,5% у групі тих, хто орієнтований виключно на матеріалістичні цінності.

Дослідження ціннісних пріоритетів у 2012 р. відтворило таку картину співвідношення респондентів за виділеними чотирма групами ціннісних пріоритетів: найбільша група – М-М (1 група) становила 53,9% загальної кількості опитаних; 2 група (М-П) та 3 група (П-М) 30,1% та 14% відповідно. І нарешті, як не дивно, певний відсоток, хоч і незначний, отримала і екзотична 4 група (П-П) – 1,9% опитаних, на існування якої ми не розраховували взагалі.

З огляду на мету нашого дослідження було з'ясовано ціннісні пріоритети Інтернет-користувачів, які проявляють громадянську активність, ініційовану ними у всесвітній мережі. Для аналізу було проведено експертне опитування (у квітні–травні 2013 р.) тих Інтернет-користувачів, які ініціювали в мережі та реалізували допомогу громадянам міста Києва під час снігової хуртовини в березні 2013 р. До експертної групи увійшли Інтернет-активісти, які реалізували в мережі громадянську ініціативу допомоги Києву – користувачі, які придумали та запропонували ефективну форму взаємодії; користувачі, які координували взаємодії потерпілих від хуртовини та тих, хто надавав їм допомогу; користувачі, які відгукнулись на ініціативу та запропонували свою допомогу постраждалим.

Результати аналізу виявили суттєву відмінність ціннісних пріоритетів групи Інтернет-активістів від інших груп респондентів. Переважна більшість Інтернет-користувачів, які в мережі ініціювали, підтримували та в подальшому реалізовували громадянську активність у березні 2013 р. за результатами опитування надала перевагу постматеріалістичним ціннісним пріоритетам. І це істотно відрізняє ціннісні уподобання цієї групи від загальної групи користувачів Інтернету та осіб з вищою освітою, які також користуються Інтернетом – у цих групах результати були подібні до ціннісних уподобань населення України в цілому (рис. 4).

Зазначимо, що реально українці сьогодні розглядають Інтернет як потенційний ресурс реалізації громадянської активності, ресурс можливості впливу суспільства на владні структури та контролю влади громадянами, про що

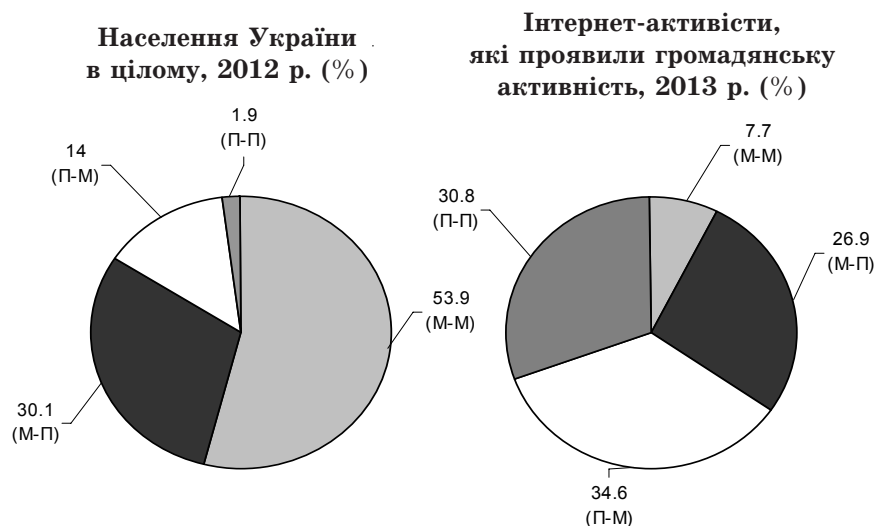

Рис. 4. Типологія ціннісних пріоритетів (%)

свідчить наше попереднє дослідження [5]. Проте соціально-громадянські практики в мережі Інтернет ще не стали повсякденною практикою буття пересічних українців. Такий результат зумовлений як загальною доволі низькою оцінкою українцями своїх можливостей впливу на владу, так і об'єктивними умовами розвитку Інтернет-технологій у сучасному суспільстві. Розвиток інтернет-демократії має ще досить молоді історію свого виникнення та суспільного розвитку. Крім того, такий розвиток потребує й становлення певної громадянської культури використання мережі та оволодіння певними знаннями і навичками реалізації такої взаємодії. Проте непоодинокі вияви соціально-громадянської активності, які сьогодні успішно реалізуються сучасними українцями в суспільстві за допомогою використання мережі, а також доволі високий рівень оцінки можливостей використання Інтернету як сучасного ресурсу впливу громадян на владу, контролю її діяльності, яку продемонстрували українці, – засвідчують неабиякий по-

тенціал мережі щодо об'єднання громадян задля означення, обговорення та вирішення різноманітних нагальних та актуальних питань суспільного-громадянського спрямування.

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз засвідчив переважно постматеріалістичне спрямування ціннісних пріоритетів соціально активних Інтернет-користувачів та висвітлив Інтернет-мережу як вагомий громадянський ресурс сучасного суспільства, який надає широку платформу для реалізації громадянської активності небайдужих, енергійних та прогресивно мислячих громадян. Він є тим сучасним соціальним ресурсом, який продукує зміни в світосприйнятті громадян і сприяє прогресивному рухові суспільства.

Література

1. Ручка А. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття / Анатолій Ручка // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін ; за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 285–292.

2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющееся общество / Рональд Инглхарт // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6–32.

3. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития / Рональд Инглхарт, Кристиан Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.

4. Бойко Н. Социальный контроль и демократизация общества / Наталия Бойко. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – 272 с.

5. Бойко Н.Л. Інтернет як ресурс впливу громадян на владу в сучасному українському суспільстві / Наталія Бойко // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – С. 375–381.